

SLAVENSKO-AVARSKI NAPADI NA ISTRU U SVIJETLU ARHEOLOŠKE GRAĐE

(Tabla IX)

Svrha je ovoga članka, da ustanovi, kakvu nam građu o slavensko-avarskim napadajima na Istru između god. 599. i 611.¹, te o izvjesnim etničkim promjenama poslije ovih napadaja, pružaju dosadašnja arheološka istraživanja i iskapanja naselja, pojedinih građevnih objekata i spilja; svrha je i to, da se razabere, što možemo zaključiti na osnovu ove građe.

U *Nesactiumu* kod Pule talijanski su arheolozi godinama vodili arheološka iskapanja. Uz ilirsku i antiknu nekropolu, prehistorijske, antikne, kasnoantikne zidine i antikne građevine, nađene su i iskopane dvije starokršćanske bazilike (IV., V. st.), a u prvom sloju ispod površine ustanovljeni su ostaci stambenih i privrednih objekata, koji pripadaju kasnoj antici i srednjemu vijeku.²

Budući da se nekadašnji antikni municipium i bizantinski kastel spominje još kod ravenkog Anonima i u Geografiji Guidona, koji se služe starijim izvorima iz pol. VI. st., te da se oko god. 804. ne javlja u dokumentu o rižanskom skupu³, sasvim je opravdana pretpostavka C. de Franceschi-ja, da su bizantinski kastel porušili Slaveni u VII., VIII. st.⁴ Iz tog su razdoblja u pisanim izvorima spomenuti samo slavenski napadaji na kraju VI. st. i na početku VII. st., pa zato stavljam pad *Nesactiuma* u ovaj vremenski raspon. *Nesactium* bio je tada manji grad s vojničkim karakterom (*castellum*); nije isključeno, da je njegovo razaranje uslijedilo u god. 611., kada po riječima P. Đakona: »*Sclavi Histriam, interfectis militibus, lacrimabiliter depraedati sunt.*«⁵

Arheološka građa i dokumentacija potvrđuju pisane izvore. Na području sjeverne bazilike (sl. 1.) nađena je arhitektonska dekoracija (kapiteli s glatkim i kopljastim listovima)⁶, koja stilski pripada u V.—VI. st., dok nije nađen ni jedan spomenik iz razdoblja formiranja pleterne dekoracije ili čak iz njezine zrele faze. Međutim, poznato je, da se u krajevima, gdje kontinuitet života nije bio nikada nasilno prekinut (Pula, Briani, Bale, Poreč), u starokršćanskim građevinama stalno mijenja kameno crkveno pokućstvo u skladu s općim razvitkom skulptorske umjetnosti. Dok je ranije navedena činjenica dokaz samo *ex silentio*, da su bazilike u *Nesactiumu* porušene oko god. 600. ili malo kasnije (ruševine *Nesactiuma* služile su naime kao kamenolom sve do oko god. 1900.), rječitije nam govore o nasilnom uništenju bazilika u navedenom vremenu tragovi vatre na zidovima sjeverne bazilike⁷ i adaptacije na već oštećenim, ali još uvijek do neke visine očuvanim objektima. Glavni ulaz u sjevernu baziliku, bočni ulazi *b* i *c* na južnoj strani sjeverne bazilike i ulaz *p* na istočnoj strani prostorije 7 (grobna kapela) nađeni su zazidani⁸, a u prostori 4 (*diakonicon*), 6 (*oratorium*, grobna kapela ili stan) i 10 (*diakonicon* južne bazilike) ustanovljena su obična, kamenjem zidana seljačka ognjišta⁹. Sjeverna, a možda i dio južne bazilike bili su prema tome korišteni u svim profane stambene svrhe i to u razdoblju, kada su perimetralni zidovi bili još dosta dobro očuvani; to isključuje mogućnost, da bi ove adaptacije bile provedene u XVI. ili XVII. st., kada su Mlečani naselili u okolini staroga *Nesactiuma* novo

¹ B. Benussi, *Nel medio evo*, Poreč 1897., str. 15—19; u napomenama br. 32, 35 i 38 su tekstovi pape Grgura Vel. i langobardskoga historioografa Pavla Đakona.

² *Atti e Memorie* (odsada *AeM*), vol. XVIII (1902.), vol. XXI (1905.), vol. XXX (1914.); *Inscriptiones Italiae*, vol. X., f. I., Pola et *Nesactium*, Roma 1947., str. 247—249.

³ *Inscriptiones Italiae*, n. dj., str. 248.

⁴ C. de Franceschi, *La toponomastica dell'antico agro Poiese*, *AeM*, vol. LI—LII (1939.—1940.), str. 132.

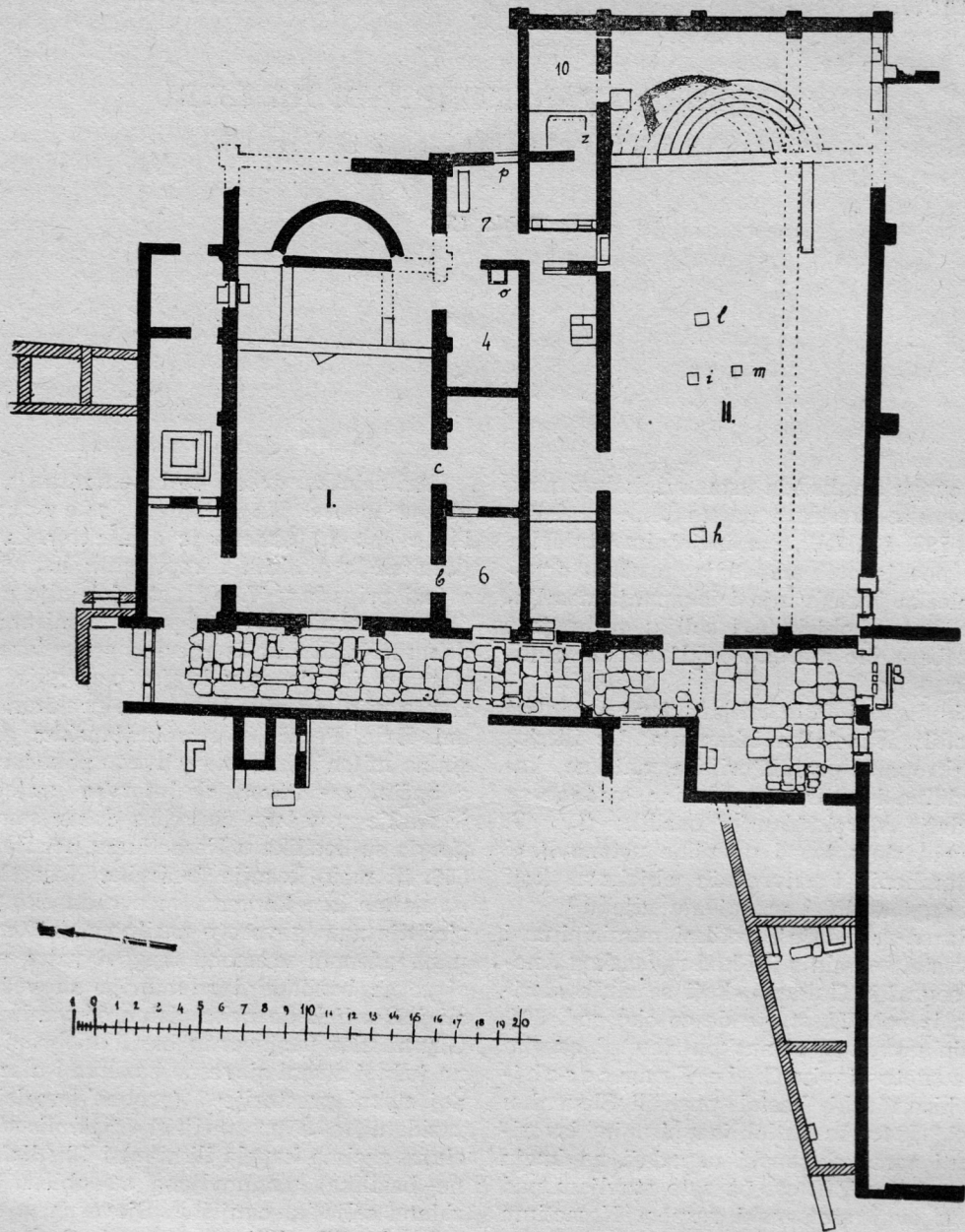
⁵ P. Đakon, *De gestis Lang.* IV, 42 (40); cit. po B. Benusciju, n. dj. str. 18, nap. 38.

⁶ *AeM*, vol. XXX (1914), sl. 2. na str. 6.; W. Gerber, *Altchristliche Kultbauten Istriens und Dalmatiens*, Dresden 1912., sl. 75. na str. 75.; B. Marušić, *Novi spomenici ranosrednjovjekovne skulpture u Istri i na Kvarnerskim otocima*, *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU*, god. IV (1956.), br. 8., str. 10, tab. 2, br. 6.

⁷ *AeM*, vol. XXX (1914), str. 9.

⁸ *N. dj.*, str. 8, 17.

⁹ *N. dj.*, str. 8—9, str. 27—28.

Sl. 1. — Nesactium, dvostruka crkva

stanovništvo.¹⁰ Da bi preostali stari stanovnici Nesactiuma naselili zapaljene i oštećene bazilike, to je isključeno, jer oni bi svakako respektirali sakralne objekte, čija im je funkcija bila dobro poznata i u kojima se nalazilo i kameno crkveno pokućstvo, pa makar bilo razbijeno ili oštećeno. Čini se čak, da je južna bazilika i poslije napadaja

bila još u upotrebi, te da nesimetrično postavljene pilastru *h*, *c*, *l*, *n* u južnoj bazilici (sl. 1.)¹¹ pripadaju tom razdoblju.

Navedena adaptacija južne bazilike odgovarala bi onome momentu u povijesti prastaroga naselja, kada se ono, unatoč svom strateškom smještaju, nije više podiglo, a to opet govori o temeljitom rušenju. Iz pisanih izvora poznato je, da je manje naselje na mjestu Nesactiuma živjelo sve do XIV.—XV. st. i tek tada nestalo zajedno s mnogim osta-

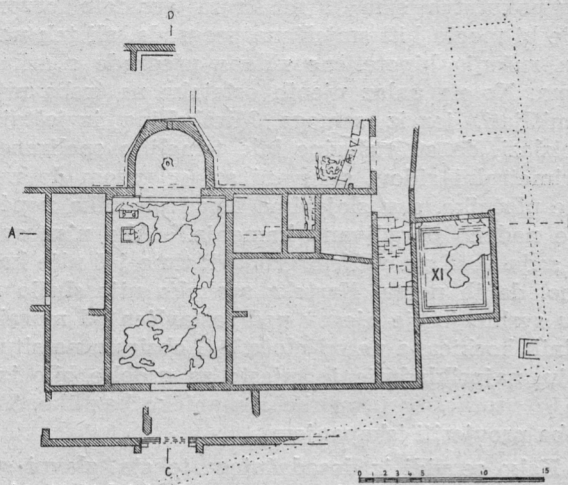
¹⁰ B. Schiavuzzi, *Cenni storici sulla etnografia dell' Istria*, Poreč 1902., str. 62, 94, 100.; C. de Franceschi, *La popolazione di Pola nel sec. XV. e nei seguenti*, Archeografo Triestino, III. Ser., vol. III, Trst 1907., str. 255, 262.

¹¹ AeM, vol. XXX (1914.), str. 27.

lim i važnijim naseljima Puljštine. God. 1243. spominje se u izvorima *Anselus de Mesazo* (?), a prije god. 1388. *Rumian Isazzi*.¹² Uz ostatke starog stanovništva (ono je adaptiralo južnu baziliku) naselilo se nešto kasnije u ovo naselje i novo stanovništvo; ovo je stanovništvo moralo biti već u većini i njemu je, barem u prvo vrijeme, bila tuđa prvobitna funkcija dotada respektiranih bazilika, odnosno, ono se nije baš mnogo obaziralo na ovu funkciju, jer mu je i samo kršćanstvo bilo tuđe. To je novo stanovništvo koristilo za nastambu neke manje prostorije u sastavu bazilika, gdje nije postavljanje krova stvaralo većih poteškoća. U tom novom etničkom elementu, koji je ostavio tragove građevne djelatnosti i na području antičkih građevina¹³, vidim Hrvate, a njihov dolazak stavljam, s obzirom na relativno očuvane zidove bazilika, u vrijeme nešto iza god. 774., kada su Franci osvojili Istru¹⁴ i kada je započela intenzivna slavenska kolonizacija Istre.¹⁵

U Vrsaru je god. 1935. M. Mirabella Roberti iskopao sjeveroistočno od pristaništa i nešto jugoistočnije od romaničke Marijine crkve, starokršćansku građevinu, koju stavlja zajedno s pripadajućim objektima u IV. st., dok prema njegovoj analizi dogradnje (narteks i ravenska apsida), povećanja spadaju u pol. V. st. (sl. 2.)¹⁶ Kao u Nesactiumu i ovdje je čitav građevni kompleks postao žrtva požara i pustošenja, poslije kojih su

crkva i prostorija XI (*catechumeneum*?) poslužili još za kratko razdoblje u poseve profane svrhe, naime za preradu maslina i za spremanje maslina i ulja.¹⁷ M. Mirabella Roberti stavlja rušenje bazilike u drugu polovinu VI. st., a izgradnju manje uljare i odmah nakon toga posvemašnje napuštanje objekata, u početak VII. st.¹⁸

Sl. 2. — Vrsar, iskopine crkve, V.—VI. stoljeće

¹² C. de Franceschi, n. dj., (La toponomastica), str. 168; Inscriptiones Italiae, n. dj. str. 247.

¹³ AeM, vol. XXI (1905.), str. 272, 278—281, 284.

¹⁴ F. Seneca, Le origini della Marca friulana, AeM, N. S., vol. II. (1952.), str. 56.

¹⁵ Da se hrvatsko stanovništvo nastanilo na području Nesactiuma već na samom početku intenzivne slavenske kolonizacije u Istru, ukazuje i toponomastika. God. 1634. pominju se u blizini Nesactiuma brežuljci *Tribenizza* i *Dobredol*, god. 1647. još brežuljak *Orliac* i pašnjak *Rascivizza* (B. Schiavuzzi, n. dj., str. 94, 100, 102), a to su u slavenskoj toponomastici imena starijeg tipa.

Da se u blizini Pule i gusto napućenog obalnog dijela Puljštine nalazila romansko-hrvatska etnička granica, vidljivo je iz činjenice, da su se hrvatske seljačke mase u velikoj mjeri infiltrirale u samu Pulu i njezinu okolinu. Naselja *Loborika* i *Štinjan* bila su barem na početku XIV. st., ako ne i prije, napućena Hrvatima. (C. de Franceschi, La popolazione, str. 243.) U trećoj četvrtini XIII. st. obrađuju zemlju na brežuljku sv. Juraja kod Pule hrvatski obrtnici iz Pule (C. de Franceschi, L'antica abbazia di S. Maria del Canneto in Pola ed il suo registro censuario del sec. XII., AeM, vol. XXXIX (1927.), str. 343). U brojnim naseljima oko Pule javlja se od XII. st. dalje u pisanim izvorima hrvatska onomastika (C. de Franceschi, n. dj.), a u Puli zastupani su Hrvati u XII., XIII. st. u samim gradskim vrhovima (Kandler, Notizie storiche di Pola, Poreč 1876. str. 274, 286—289).

Opis i ocjena zemljišta u Puljštini, izvršeni oko 1583. g., ukazuju isto na postojanje romansko-hrvatske etničke granice. Zemljišta u udaljenim naseljima razbijena su na manje čestice i među mnoge gospodare, dok su bliža Puli cjelovita i grupirana u kontinuiranom nizu (Notizie storiche, str. 319).

¹⁶ M. Mirabella Roberti, La sede paleocristiana di Orsera, Trst 1944, str. 89.

U toku iskapanja ustanovljene su mnoge pojedinosti (tragovi vatre, pepeo, nasilno oštećenje mozaikalnog poda),¹⁹ na osnovu kojih se može zaključiti, da požar nije izbio nekim pukim slučajem, nego da je nastupio kao posljedica ratnih događaja, tokom kojih je stanovništvo, koje je upotrebljavalo ove objekte, bilo jako razrijeđeno, jer samo tako možemo shvatiti, zašto poslije borbi nije došlo do obnove oštećenih objekata. Budući da u narteksu, atriju i oko crkve nisu nađeni grobovi, a osim toga nije nađeno niti kasnije kameno crkveno pokućstvo, niti neka arhitektonska dekoracija, pretpostavlja Mirabella, da je do ratnog razaranja došlo već razmjerno rano, a poznate povijesne činjenice navode ga na vrijeme bizantsko-gotskog rata (spominje godine 552., 553.) odnosno na uopć langobardskih vojnika pod vojvodom Evinom.²⁰ Ali ako Mirabelle dokaze podvrgnemo kritičkoj

¹⁷ N. dj., str. 10, 16.

¹⁸ N. dj., str. 89.

¹⁹ N. dj., str. 18, 28.

²⁰ N. dj., str. 86—87; god. 552., 553. uopće ne dolazi u obzir, jer je Istra već god. 539. došla definitivno u sklop bizantske države (B. Benussi, Nel medio evo, Poreč 1897, str. 4.). God. 553. Narzesova vojska mirno je prolazila uz primorski dio bizantske Istre, a Istočni Goti čekali su Bizantince tek kod rijeke Adige. (B. Benussi, n. dj., str. 6.)

analizi, ne možemo se oteti utisku, da on čini sve, da izbjegne spominjanje iz povijesnih izvora i literature dobro poznate avarsko-slavenske navale između god. 599. i 611. Kameno crkveno pokućstvo i arhitektonska dekoracija zaista nisu nađeni, ali sam Mirabella navodi na jednom mjestu, da je u toku iskapanja nađeno uopće vrlo malo predmeta.²¹ Ako pogledamo tlocrt crkve (sl. 2.), vidimo, da s obzirom na to, što je brod bio pokriven mozaikalnim podom, dolazi u obzir za smještaj kamenog pokućstva samo 5 m široki apsidalni otvor, gdje bi mogla biti smještena pregrada, ali tek nakon rušenja hipotetične zidane pregrade s arkadama. No na nalaz njenih ostataka ne treba niti pomišljati, jer iz samoga Mirabellina izvještaja proizlazi, da su ruševine bile temeljito spolirane; perimetralni zidovi sačuvani su uglavnom do razine pločnika, a u slojevima iznad pločnika uopće nije nađeno obrađivano kamenje.²² Ako nisu sve do sada došli na vidjelo grobovi, time još nije kazano, da ih nema. Narteks svakako nije služio u ovu svrhu, jer je njegov pod sastavljen od mozaikalnih kockica, a ne od ploča.²³ S obzirom na situaciju, najprikladnije je mjesto za groblje bilo između *prothesis*a i kasnije romaničke bazilike. To treba provjeriti iskapanjem.

Kako se vidi iz dosadašnjega teksta, glavni su Mirabellini oslonci (da su crkva i objekti što joj pripadaju — ran- oštećeni) tkvki oslonci, da se ne mogu niti potvrditi niti negirati. A to znači, da nisu naročito uvjerljivi. Mirabella i sam sumnja u svoje zaključke, kada kaže, da ne vjeruje, da su građevine u Vrsaru bile poružene 552.—553. g., jer je poznato, da je polovicom VI. st. došlo u Istri do žive građevne djelatnosti, pa bi se tada svakako pristupilo i obnovi eventualno oštećenih objekata.²⁴ Protiv god. 552., 553. (odnosno pravilno oko god. 539., vidi bilješku 20.) kao godina, u kojima su objekti ispod današnjega naselja bili žrtvom rata između Bizantinaca i Istočnih Gota, govori bez sumnje sekundarno dozidana poligonalna, »raven-ska« apsida; ovu apsidu stavliam baš u to vrijeme, a nikako u polovicu V. st. kako ju je datirao Mirabella. Njegovi argumenti²⁵ za ovo, po mome mišljenju, svakako prerano datiranje, su slijedeći:

1. apsida je s vanjske strane petorokutna, a ne šestorokutna kao u Eufrazijevoj bazilici u Poreču; to bi svakako utjecalo na vrsarsku apsidu, da je ova izgrađena polovicom VI. st.;

2. neorganski spoj sa začelnim zidom dvorane, krila, koja sužavaju apsidalni otvor i zidana pregrada s lukovima, javljaju se u Dalmaciji i Africi među najstarijim starokršćanskim građevinama;

²¹ M. Mirabella Roberti, n. dj., str. 22.

²² N. dj., str. 6, nap. 11, str. 19.

²³ N. dj., str. 12.

²⁴ N. dj., str. 87.

²⁵ N. dj., str. 80—85.

3. najstarije građevine s petorokutnom apsidom datirane su u *Raveni* krajem IV. st. (*Ursiana*) i oko 425. (*S. Giovanni E.*), a u Istri krajem V. st. (*Samager* kod Pule). Budući da je Vrsar bio manje naselje, bez vlastite lokalne arhitektonske tradicije, nije u V. st. slijedio starije uzorke, nego je preuzeo nove forme, koje su se tada već javljale u Raveni; s njom je to poljoprivredno naselje održavalo trgovačke odnose;

4. do većih promjena u smještaju oltara na dominantno mjesto (kao posljedica kulta mučenika) došlo je u sjevernojadranskom području (a i drugdje) polovicom V. st., pa i u tom smislu treba staviti izgradnju apsida u to vrijeme.

Nasuprot tim argumentima stavliam sekundarno dozidanu apsidu u polovicu VI. st. iz slijedećih razloga:

1. sve starokršćanske građevine s petorokutnom, »raven-skom« apsidom pripadaju u Istri VI., VII. st. *Bazilika Marije »Formose«* u Puli datirana je u vrijeme između god. 546. i 552.,²⁶ oko polovine VI. st. nastala je i *Eufrazijeva bazilika u Poreču*,²⁷ a njezina šestorokutna apsida samo je rafinirana izvedba uobičajenog tlocrta, koja u manjim naseljima i kod manjih građevina nije bila nigdje imitirana. Osim crkve u *Samageru*, ostali objekti s petorokutnom apsidom podignuti su ili u vrijeme izgradnje bazilika u Puli i Poreču ili poslije njih.²⁸ Crkva u *Samageru* nije nastala krajem V. st., kako ju po A. Gnirsu datira Mirabella, nego, kao što dokazuje analiza R. Eggera, nije mogla biti izgrađena prije god. 500., a vjerojatno je i malo mlađa.²⁹ U tlocrtnoj se shemi crkva u *Samageru* razlikuje od svih ostalih objekata, jer se »raven-ska« apsida ne nalazi na dnu broda, nego na dvije postrane apsidge. koje joj daju oblik, što podsjeća na cellu trichoru;³⁰

2. tlocrt apsidge u Vrsaru isti je kao kod apsidge u manjih objekata druge polovine VI. st.³¹ Vanjska strana ima izgled nepravilnog petorokuta, pojedine stranice nisu jednako duge, srednja stranica nije

²⁶ R. Gallo, *Jacobo Sansovino a Pola*, AeM, vol. XXXVIII (1926.), str. 60.

²⁷ B. Molajoli, *La basilica Eufrasiana di Parenzo*, Padova 1943, str. 26—27.

²⁸ M. Mirabella Roberti, n. dj., str. 82, nap. 189.

²⁹ R. Egger, *Der heilige Hermagoras, Celovec* (Klagenfurt) 1948., str. 62. (po R. Eggeru poružena je crkva u *Samageru* već u VII. st.; n. dj. str. 62.)

³⁰ A. Gnirs, *La basilica ed il reliquario d'avorio di Samagher presso Pola*, AeM, vol. XXIV (1908), str. 9—10, 18, sl. 2. na str. 8 (tlocrt).

³¹ A. Gnirs, *Frühe christliche Kultanlagen im südlichen Istrien*, *Jahrbuch des kunsth. Inst. der K. K. Z. K., Hf. I—IV*, 1911., str. 11, sl. 13 (*Val Sudiga*), str. 39, sl. 36 (*sv. Petar na Brionima*); B. Marušić, *Dva spomenika zgodnesrednjeveške arhitekture iz južne Istre*, *Arheološki Vestnik*, VII/I-II, Ljubljana 1956, u tisku (*sv. Mikula* u ul. 1. maja u Puli); A. Cella, *San Lorenzo al mare*, *Pagine istriane*, Anno XI, (1913), Koper, str. 104. (*sv. Lovreč na Cresu*); tlocrti *sv. Elizeja* kod Fažane i »Velike Gospe« u Puli još nisu nigdje objavljeni.

usporedna s istočnim zidom broda (kao kod crkve u *Val Sudigi*, sv. *Petra* na Brionima i sv. *Elizeja* u Fažani), dok je unutrašnja strana polukružna s produžetkom, koji se pod pravim kutom spaja sa istočnim zidom crkvene dvorane. Apside u *Sama-geru* izvedene su pravilnije, a unutrašnja strana je samo polukružna. Zbog svega toga stavljam vrsarsku apsidu najranije u polovinu VI. st.;

3. neorganski spoj apsida s istočnim zidom crkvene dvorane nije znak ranijeg načina gradnje, nego posljedica sekundarnoga građenja apsida. Krila, koja s desne i lijeve strane sužuju apsidalni otvor, zapravo su nosioci baze, stupa, kapitela i pulvina, na kojima leži triumfalni luk. Na takav način komponirani su u Istri triumfalni lukovi ne samo u građevinama s jednostavnim pačetvorinastim tlocrtom iz polovine V. st. (*katedrala u Puli*)³² ili iz VI. st. (*Marijina bazilika na Brionima*),³³ nego i u crkvi »*Velike Gospe*« u Puli; nju Mirabella stavlja u VI.—VII. st.³⁴ Kod te građevine karakteristične su lezene, koje idu do krova i raščlanjuju vanjske površine uzdužnih zidova, petorokutna »ravenska« apside, koja je s unutrašnje strane potkovasto izvedena i struktura zidova, koji su građeni od plitkih i dugih klesanaca s obilnom upotrebom maltera. Pod u apsidu nije od mozaikalnih kockica (kao što je to pokazala sonda u maju 1956. g.), i zato stavljam »*Veliku Gospu*« na početak VII. st. Budući da su tako »*Velika Gospa*« u Puli kao i crkva u Vrsaru građevine s »ravenskom« apsidom, i jer je izvedba triumfalnog luka u biti ista i u jednom i u drugom objektu (usporedi tlocrt na sl. 2. i izvedbu triumfalnoga luka u »*Velikoj Gospi*«, koju nam prikazuju slike na tabli IX., možemo, ako uzmemo još u obzir argumente navedene u točki 1. i 2. ponovo ustvrditi, da je »ravenska« apside u Vrsaru bila zidana najranije polovinom VI. st., dok nam mozaikalni pod u apsidu potvrđuje, da je ipak terminus post quem non kraj VI. st. Ako stoji Mirabellina hipoteza o zidanoj pregradi s arkadama, moram napomenuti, da ni ona ne potvrđuje datiranje apsida u polovinu V. st., jer je zidana oltarska pregrada utvrđena i u prvoj građevnoj fazi crkve sv. Mikule u Puli (građevina s ravenskom apsidom i lezenama); ovu sam datirao u pol. VI. st.,³⁵

4. u Trstu je nakon posljednjeg rata iskopana starokršćanska bazilika na brežuljku sv. Justa, kod koje je na brod pačetvorinastog tlocrta iz druge pol. V. st. dozidana polovinom VI. st. (na mozaiku

se pominje biskup Frugiferus) apsida, za koju se pretpostavlja, da je bila ravenskog tipa.³⁶

5. M. Mirabella Roberti zapao je u svojoj obradi starokršćanske crkve u Vrsaru u iskušenje, da stavlja pojedine faze u razvoju cjelokupnoga građevnog kompleksa u što ranije vrijeme. Tako on stavlja prvobitnu pačetvorinastu »dvoransku crkvu« s mozaikalnim podom i pastophorijama već u drugu četvrtinu IV. st., t. j. tek nešto iza vremena, kada se javljaju diakonicon i prothesis u Siriji.³⁷ Takva datacija teško je prihvatljiva, jer bi izašlo, da je Vrsar, manje provincijsko naselje, bio za nekih 100 godina napredniji od Poreča, Pule i svih starokršćanskih gradnji u Iliriku,³⁸

6. M. Mirabella Roberti stavlja u isto vrijeme izgradnju narteksa i apsida, a u to se može sumnjati, jer je sastav mozaikalne podloge u narteksu drugačiji od sastava podloge u apsidu.³⁹

Iz dosadašnjega izlaganja možemo zaključiti, da starokršćanska crkva u Vrsaru i građevine što joj pripadaju nisu bile porušene oko god. 539. (odnosno po Mirabelli god. 552., 553.), jer upravo je u to vrijeme uslijedila njena zadnja građevna faza. A to ujedno znači, da moramo u suvremenim izvorima tražiti i neke mlađe ratne pohode u Istri.

P. Đakon piše, da je 588. god. upala u Istru langobardska vojska pod zapovjedništvom vojvode Evina. Poslije pljačkanja i paljenja vratila se još u istoj godini s velikim ratnim plijenom.⁴⁰ Mogu li se podaci, koje nam pruža arheološko iskapanje u Vrsaru, dovesti u vezu s tim podatkom P. Đakona? Činjenice navedene u izvještaju o iskapanju isključuju, da su objekti bili porušeni u toku tog langobardskog napada. Langobardi, graničeći oko god. 588. s Istrom negdje oko Vipavske doline, mogli su doći sve do Linskoga Kanala, ali ne iznenada. Budući da je sam napadaj bio izolirana pojava, kojoj je sve do god. 599. ili čak 602. slijedio mir, obnovili bi stanovnici Vrsara oštećene objekte. (Vrsar se nalazi u sredštu zapadnoistarskoga obalnoga pojasa, a stanovnici su prema tome imali vremena, da se sklone na obližnje otoke.) Međutim, svi nalazi i zaključci, koji iz njih slijede, ukazuju na duže nemirno razdoblje, u toku koga je stanovništvo Vrsara i okoline bilo razrije-

³⁶ AeM, N. S., vol II (1952), str. 204—205. No kod pačetvorinastog tlocrta sekundarno (u VI. st.) dozidane poligonalne apsida su nađene i u Gradu (G. Brusin, *Il posto dell'altare in chiese paleocristiane del Veneto e del Norico*, Festschrift für R. Egger, Bd. I., Klagenfurt 1952, str. 220.).

³⁷ S. Steinmann - Brodtbeck, *Herkunft und Verbreitung des Dreiapsidenchores*, Zeitschrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte, Bd. I., H. 2., Basel 1939., str. 65.

³⁸ M. Mirabella Roberti, n. d., str. 76. U Mirabellinu dataciju sumnja zbog istih razloga: B. F. Tamaro (AEM, N. S., vol. I (1949), str. 318.

³⁹ N. dj., str. 11, map. 23, str. 12.

⁴⁰ B. Benussi, n. dj., str. 14; tekst P. Đakona je u map. 27.

³² M. Mirabella Roberti, *Il Duomo di Pola*, Pola 1943., str. 18, 19 (tlocrt)

³³ A. Gnirs, *Baudenkmale aus der Zeit der Oströmischen Herrschaft auf der Insel Brionigrande*, Jahrbuch für Altertumskunde, V. Bd., Wien 1911., str. 77., sl. 2. (tlocrt)

³⁴ M. Mirabella Roberti, n. dj., str. 82, nap. 189; AeM, N. S., vol. I (1949), str. 262.

³⁵ B. Marušić, n. dj.

đeno, a nakon samih napadaja slijedila su doduše mirna, ali nesigurna vremena. Profaniranje oštećenih građevina izgradnjom male uljare (a do toga je došlo po uvjerljivoj argumentaciji Mirabelle brzo nakon njihova oštećenja⁴¹), dokazuje na jednoj strani, da je moralo doći do uništenja stambenih i privrednih zgrada u samom naselju (jer inače ne bi došlo do adaptiranja kulturne građevine), a na drugoj strani, da je stanovništvo bilo razrijeđeno, jer bi starosjedioci inače ipak popravili crkvu i građevine što joj pripadaju; one su bile samo oštećene, a ne poružene. Mirabella je našao u toku iskapanja i u crkvi i u prostoriji XI odlomke žbuka s negativnim otiscima stropne trstike neposredno na podlozi mozaika,⁴² a to dokazuje, da je došlo do oštećenja mozaikalnog poda prije rušenja stropa. Ako je mozaikalni pod bio oštećen još prije ratnih događaja, rušenje stropa pada u samo vrijeme napadaja, a ako je došlo do oštećenja poda, kada je u crkvu smještena uljara, strop je srušen tek kod napuštanja uljare. Na duže nemirno razdoblje ukazuje iznenadno napuštanje uljare, u kojoj su nađene ostavljene masline i keramika.⁴³ Takvom stanju odgovara prema izvorima samo razdoblje između god. 599. i 611., kada su po Istri palili, plijenili i ubijali Avari, Slaveni te u prvim godinama i Langobardi (god. 602. po P. Đakoniu »universa ignibus et rapinis vastarunt«, a god. 611. »Sclavi Histriam, interfectis militibus, lacrimabiliter depraedati sunt.«⁴⁴). Zato stavljamo napadaj na Vrsar između godine 599. i 602., a tada je uslijedilo razaranje naselja i desetkovanje stanovništva; između god. 602. i 611. stavljamo privremeno adaptiranje crkve i prostorije XI, dok u god. 611. treba staviti konačno napuštanje objekata.

Arheološka pak dokumentacija u Nesactiumu ukazuje, da se u oštećene i napuštene bazilike naselio novi etnički elemenat (Hrvati). U Vrsaru je izvedena adaptacija kulturnoga objekta u privredne namjere od staroga stanovništva ili bjegunaca, koji su se poslije god. 568. (seoba Langobarda iz Panonije u Italiju) ili god. 582. (pad Sirmiuma i navala Slavena i Avara prema zapadu i jugozapadu) doselili u Istru. To dokazuje osim uljare (za preuzimanje domaćih i starih poljoprivrednih tehnika u vezi s preradom maslina i grožđa u Istri je bilo potrebno ne baš dugo, ali ipak neko vrijeme) i keramika »vrsarskoga tipa«, nađena u prostoriji XI., koju sam na drugom mjestu⁴⁵ datirao u široki vremenski okvir ranoga srednjeg vijeka. Ali tada ne samo da nisam poznao izvještaj i obradu staro-

kršćanske crkve u Vrsaru od M. Mirabelle Roberta, nego je sveukupna problematika (vremenska, etnička i genetska) oko vrsarske keramike bila podvrgnuta mnogim hipotezama, jer je bila utvrđena u mnogim nalazištima, ali uvijek bez tipičnih elemenata za rješavanje navedenih pitanja. U listopadu god. 1953. došli su na vidjelo odlomci zdjela i lonaca s vrsarskom fakturom, valovitim i metličastim ukrasom ispod mozaikalnog poda u apsidi sv. Mikule u Puli; sloj, u kome se keramika nalazila, datiran je u drugu polovinu VI. st.; time je za keramiku dobiven terminus post quem non.⁴⁶ U Banjolama kod Pule nađeni su u siječnju 1954. god. ispod pločnika u apsidi sv. Mikule, građenom između god. 600. i 750., odlomci lonaca crvenkaste i crvenkastosmeđe boje i odlomci tankih stijenja, ukrašeni ritmično izvedenim valovitim ukrasom.⁴⁷ Iznad groba iz VI. st., nađenog u kolovozu god. 1955. u Polaćinama kod Ferenaca (općina Višnjan), nalazili su se odlomci keramike, nalik vrsarskoj po fakturi i obliku, ali bez valovitog ukrasa.⁴⁸ Vrsarska keramika nađena je u studenom 1955. g. i u lipnju 1956. g. na području rano-srednjovjekovnoga groblja (iz VII. st.) u Celegi kod Novigrada.⁴⁹

Navedeni dosta točno datirani keramički nalazi, dopuštaju da se keramika iz Vrsara (prostorija XI), a time i uljara, datira u vrijeme između god. 602. i 611. Tako potvrđuju pravilnost dosadšnih analiza i njihovih rezultata, dok sama keramika po tehnici izrade obliku i ukrasu isključuje mogućnost, da su je u spomenuto vrijeme izrađivali slavenski lončari. To potvrđuje i najnoviji nalaz iz starohrvatskoga groblja u Žminju, gdje je u grobu br. 158 B. Bačić u listopadu 1956. g. našao lonac, koji se razlikuje od vrsarske keramike ne samo po fakturi i tehnici izrade, nego i po obliku i ukrasu (površine su porozne, glina je skoro bez kvarcitnoga pijeska, pečenje je slabo, na primitivnom lončarskom vitlu formirano je samo ušće, a inače je lonac gnjeten i izgledavan rukom, stijenje su neizjednačene debljine, najšira periferija je malo iznad samoga dna, dok su brojne talasnice izduženog oblika izvedene nepravilno). Grob, u kome je lonac nađen, datiran je po hjelobrdskoj našnici u vrijeme iza pol. X. st.⁵⁰

U prostoriji XI nađeni su uz vrsarsku keramiku i odlomci s utisnutim usporednim crtama i ši-

⁴¹ M. Mirabella Roberti, n. dj., str. 87.

⁴² N. dj., str. 18. nap. 39, str. 19, str. 26. nap. 53.

⁴³ N. dj., str. 89.

⁴⁴ P. Đakon, n. dj. IV, 25 (26), IV, 42 (40); cit. po B. Benussiju, n. d., str. 17. nap. 35, str. 18. nap. 38.

⁴⁵ B. Marušić, Staroslovanske i neke zgodnjesrednjeveške najdbe u Istri, Arheološki Vestnik, VI/I, Ljubljana 1955., str. 115—118, tab. VII, 1—3, tab. VIII, 1.

⁴⁶ B. Marušić, n. dj. (Dva spomenika).

⁴⁷ N. dj.

⁴⁸ B. Marušić, Polaćine pri Ferenacih, novo zgodnjesrednjeveško najdišče v Istri, Arheološki Vestnik, VII, 3, Ljubljana 1956. (u tisku).

⁴⁹ Izvještaj o iskapanju još nije objavljen.

⁵⁰ Na tom mjestu zahvaljujem se prof. B. Bačiću, da mi je dozvolio objaviti nalaz lonca i dao podatke o nalazu.

roke zdjelice s koraljnom glazurom;⁵¹ to potvrđuje već navedeno datiranje i etničko određivanje.⁵²

Pet centimetara iznad mozaikalnog poda u nar-teksu nađena je brončana naušnica s tri međusobno spojena kolutića na donjoj strani karičice.⁵³ Slične naušnice »sicilskoga« tipa nađene su u brojnim nalazištima⁵⁴ u Istri i sjeveroistočnoj Italiji. U Istri spadaju groblja, u kojima su nađene ove naušnice, među barbarska groblja, jer su grobovi organizirani po redovima, a u grobnom inventaru nađeni su predmeti, koji nisu dio nošnje, nego grobni prilozi.⁵⁵ Grobove, u kojima su nađene »sicilske« naušnice, pripisujem u vidu hipoteze bizantinskim pograničnim trupama, a nalaz naušnice u Vrsaru bi u tome slučaju govorio o njihovu privremenom boravku u tom mjestu (možda oko 602.).

Seoba Slavena i s njom povezani upadi Avara, Langobarda i samih Slavena u Istru i uopće sva atmosfera između 599. i 602. godine, nije ostavila, kako smo vidjeli, tragove samo na građevnim objektima u naseljima, nego je prouzrokovala i ponovo, privremeno napušćivanje kraških spilja. Prilikom iskapanja u spilji Cingareli kod Momjana našao je B. Bačić uz zidano ognjište i odlomke »vrsarske« keramike.⁵⁶ Dataciju B. Bačića (V.—VII. st.)⁵⁷ mogli bismo, s obzirom na poznate povi-

jesne činjenice i »vrsarski« karakter nađene keramike, ograničiti na kraj VI. i početak VII. st. U isto vrijeme mogli bismo staviti i keramiku sa valovitim ukrasom, nađenu u spiljama oko Trsta i koju R. Battaglia tendenciozno pripisuje »Slavenima-trogloditima« i datira na kraj VIII. st.⁵⁸

Da zaključim. Analiza arheološke građe, koja se odnosi na slavensko-avarske napadaje u Istru, dala je uz upotrebu suvremenih pisanih izvora slijedeće rezultate:

1. pokazala je, da su Slaveni i Avari u toku napadaja doprli sve do morske obale (kod Vrsara) i skoro do pulskih bedema (Samager?, Nesactium);

2. pad Nesactiuma, utvrđenoga bizantinskog kaštela, ukazuje na vojničku snagu slavensko-avarskih napadača;

3. romansko stanovništvo osjećalo se kroz duže razdoblje ugroženo zbog ponavljanih silovitih i nemilosrdnih navala, te je zato tražilo skloništa u kraškim spiljama;

4. staro romansko stanovništvo bilo je u toku napadaja razrijeđeno do takve mjere, da nije moglo ponovo naseliti odnosno obnoviti mnoga razrušena naselja i građevine;

5. depopulacija Istre prouzrokovala je potrebu za »colligere extranei«, t. j. naseljavanje strane seljačke radne snage na crkvene posjede i zemljišta romanskih i grčkih veleposjednika. Ovi su u tom smislu tražili i dobili od bizantinskoga cara »jus affidandi«,⁵⁹ a kao novi koloni dolaze u prvom redu u obzir Slaveni, koji su već naselili kompaktno sva područja istočno i sjeveroistočno od Istre;

6. unatoč navedenoj kolonizaciji Istre ostali su mnogi predjeli rijetko naseljeni ili nenaseljeni, a to stanje uslovljalo je, svakako uz promjenu samoga društvenoga sistema, intenzivnu slavensku kolonizaciju poslije god. 774.

⁵¹ M. Mirabella Roberti, n. dj., str. 16, 24.

⁵² Fina, bojadisana keramika javlja se iza kasnoantickoga razdoblja tek poslije god. 1000. (Corpus della Maiolica italiana, I, Le maioliche datate fino al 1530, Roma 1933, str. 13.).

⁵³ M. Mirabella Roberti, n. dj., str. 25.

⁵⁴ B. Marušić, (Staroslovanske...) str. 113. i n. dj. (Polačine); uz tu spomenuta nalazišta nađene su »sicilske« naušnice i u Tomaju na tršćanskom Krasu (Mitt. Z. K., III. F., Bd. VI, Wien 1907., str. 126). Crtež nađenih naušnica nalazi se u originalnom izvještaju Mosera u arhivu centralne komisije za zaštitu spomenika u Beču; za navedeni podatak zahvaljujem se prof. B. Bačiću. Ima jedan crtež i u Ogleju (Aquileji) — vidi sl. 110, br. 5 u knjizi G. Brusina, Gli scavi di Aquileja, Udine 1934.

⁵⁵ B. Marušić, n. dj. (Polačine)

⁵⁶ B. Bačić, Arheološko iskapanje spilje Cingarela kod Momjana, Jadranski Zbornik, God. I., Rijeka-Pula 1956., str. 341—344, tab. IX—XII.

⁵⁷ N. dj., str. 346.

⁵⁸ R. Battaglia, Le civiltà preromane della Venezia Giulia e le prime immigrazioni slave, La Venezia Giulia, terra d'Italia, Venezia 1946.

⁵⁹ R. Udina, Il placito di Risano, Archeografo Triestino, III. S., vol. XVII, Trst 1932., str. 57.

RIASSUNTO

Nel articolo l'autore ha completato le fonti scritte riferentisi alle dette aggressioni degli Slavi e degli Avari, con nuove documentazioni archeologiche e materiali derivanti dai seguenti scavi: Nesactium — Vrsača — Vrsar, S. Hermagoras presso Štinjan e la grotta degli zingati presso Marenjan.

L'analisi di questi dati archeologici completate con i dati più recenti intorno a questo problema ha condotto a seguenti risultati.

1. Gli Slavi e gli Avari hanno distrutto tra il 596 e il 611 il castello bizantino Nesactium. Allora hanno dato fuoco alle basiliche paleocristiane (riproduzione 1); quella meridionale è stata riparata e adattata dall'elementi autoctoni. Gli Slavi poi (probabilmente dopo il 774) le hanno usate come alloggio.

2. Gli Slavi e gli Avari durante le successive aggressioni tra il 599 e il 611 sono arrivati fino alla costa presso Vrsar, e probabilmente presso Pula (Pola). La basilica paleocristiana di Sant'Ermagora tra Pola e Štinjan che era stata costruita poco dopo il 500 e stata distrutta e l'arredo interno in pietra non può risalire a un'epoca posteriore a 7 sec.

3. La costruzione della abside ravennate nella basilica paleocristiana eretta in un secondo tempo, viene collocata dall'autore, dopo una critica esauriente della datazione tradizionale (M. Roberti Mirabella la pone nella metà del V. sec.) nel periodo tra la metà e la fine del sec. VI. e ciò esclude la tesi dei Mirabelli che la basilica fosse stata distrutta durante la guerra bizantino-gotica. La basilica a Vrsar è stata distrutta dagli Slavi e dagli Avari; il resto della popolazione romana cedeva la basilica bruciata come oleificio e poi improvvisamente l'hanno completamente abbandonata. Ciò indica la diminuzione del numero degli abitanti, il lungo e turbolento periodo e le violente aggressioni degli Slavi e degli Avari.

4. Nella grotta degli zingari presso Momjan e negli strati superiori di numerose grotte nel retroterra triestino sono state trovate terraglie del cosiddetto tipo di Vrsar che rientrano nel sec. VI. e VII. e che non sono prodotti dei vasi Slavi. Il reperto di queste terraglie presso a un focolare costruito in pietra indica che gli abitanti romani cercarono temporaneamente alloggio in queste grotte per ripararsi in quel turbolento periodo della migrazione dei popoli e specialmente al tempo delle aggressioni degli Slavi e degli Avari.

1

2

3

1., 2., 3. — Pula, Sv. Mikula («Velika Gospa»), detalji trijumfalnog luka